

Велизар БОШКОВИЋ*

НА ЗАЛАСКУ ВИЈЕКА, НА ИЗМАКУ ЖИВОТА – НЕСПОКОЈИ

*Мораш, мораш бити очајан
на овом заласку вијека
кад немаш прилике
ни да предахнеш, себи да објасниш
оtkуд и докле овом усјаљеном времену
душа толико зла и толико мрачна.
(„На заласку вијека”)*

Податак: као четрнаестогодишњак, Душан Костић, објавио је у подгоричкој „Зети” (1931) своју прву пјесму *Дрхџаји*.

Од тада, Душан Костић је писао, стварао, читав стуб би се могао насложити од наслова и књига – до посљедње збирке пјесама „Како ће се ово звати”, или, прецизније, до посљедње пјесме „Неко чудно море”, коју је, према расположивим подацима, Душан Костић написао 6. августа 1997, мјесец дана пред одлазак у Мељинску војну болницу, гдје ће се, послије операције извршене 19. септембра 1997, скончати његов живот у недјељу, у пријеподневним часовима, 19. октобра 1997. године.

СКИЦА ЗА ПЈЕСНИКОВ ПОРТРЕТ

Душан Костић, академик, књижевник, превасходно пјесник, па романописац, путописац, новинар и публицист, испунио је свој живот богатим стваралаштвом. Такви људи, ствараоци широког распона, и те како су потребни сваком друштву. Његова важност утолико је изражајнија што су, по правилу, ријетки. Стално у сржи друштвеног збивања, наш пјесник је свједочио о њима, утицао да остане упамћено оно што је, као историјско и културно искуство, одиста било вриједно памћења.

---

* Мр Велизар Бошковић, књижевник

Због свега што је постигао да уради, због објективне вриједности урађеног, због високих умјетничких домета, због истинског свједочења о нашим суштинама, па посртањима, понорима и падовима, па опет премошћивањима многих избочина, умјесно је рећи да је Душан Костић био свједок епохе у најпунијем и најбољем смислу ријечи. Суштина одреднице за човјека – појаву!

Од објављивања прве пјесме до исписивања посљедње, протекло је шездесет пет година активног стваралачког рада. Ипак, варка. Јер стизао је, како видјесмо, да буде жанровски веома разноврстан стваралац – и писац, и новинар, и публицист, и друштвени и културни посленик, и све то са хвале вриједним достигнућима. За сваку од назначених дјелатности био је потребан цјеловит човјек. А Душан Костић је у сваком послу трошио себе без остатка, као да је имао неколико живота. Кад се то има на уму и кад се све сабере, могло би се рећи да се накупило више година рада, но живота. Парадоксално, али тачно.

У Костићевом животу било је неколико временских блокова, неколико избочина које није било лако премостити, а да се при том сачува цјеловитост стваралачког и људског профила:

- школовање на Београдском универзитету у годинама пред избијање Другог свјетског рата;

- запажена улога у предратним револуционарним студентским временима;

- активно учешће у рату, па у посљератним збивањима, друштвеним и књижевним, пуним изазова и стваралачких подстицаја, али и замки, скривених опасности и неизвјесности.

Круна свега: књижевно дјело које Душана Костића сврстава међу најистакнутије ствараоце наших простора и нашег времена.

Костић је публиковао импозантно велики број књига поезије, дјечје прозе и путописа, почев од збирке „Пјесме” (1947), па даље – „Земљи вољеној”, (1948), „Поема о граду и љубави” (1950), „Прољеће над ровом” (1951), „Говор земље” (1952), „Зов лишћа” (1954), „Мреже” (1955), „Заборављени сњегови” (1958), „Дневи између нас” (1962), „Шлеп уморне воде” (1968), „Изнад једне тамне шуме” (1974), „Лирика југа” (1977), „Архипелаг” (1978), „Постојбина маслине” (1980), „Зрело море” (1981), „Птице неспокоја” (1981), „Призив прашуме” (1984), „Тристија” (1985), „Ако се наљуте птице” (1961), „Отапање лудила” (1987), „Сахара” (1987), „Позив на разговор” (1989), „Чарнојевићи” (1989), „Почетак апокалипсе” (1993), „Кошмар” (1995).

Слиједи неколико избора пјесама: „Повратак у Зеленгору” (1959), „Тиха жетва” (1959), „Пјевам земљу” (1964), „Море” (1969), „Балада мене крај мостова” (1971), „Капија времена” (1974), „Сјенке и свјетлости” (1976),

„Слеђена тишина Виситора” (1982), „Заточеник југа” (1986), „Црна Гора” (1992).

Исте године су, у издању УНИРЕКСА, објављена Костићева Изабрана дјела, која одиста богато илуструју слојевитост његовог стваралаштва, представљајући писца као једну од најзначајнијих појава у нас.

Популарности писца код најмногљудније читалачке публике доприносили су: поема „Градић Јеленгај” (1954), романи за дјецу „Глува пећина” (1956), „Сутјеска” (1958), „Модро благо” (1963), „Гора Коштанова” (1967). Ове књиге су се веома дуго одржале у школској лектури, а као школски писац нашао је запажено мјесто и у уџбеничкој литератури.

Незаобилазне су и Костићеве књиге путописа, изузетне документарне вриједности, настале из плодног вишегодишњег новинарског рада у Политици и личне списатељске радозналости. У шест књига показао је разноврсне и разуђене нарави људске, упечатљиве и памтљиве слике крајева и људи са свих простора бивше нам и садашње домовине. Своју прву књигу ове врсте управо је тако и назвао: „Крајеви и људи” (1954); затим, „Градови у пролазу” (1957), „Градови, море, камен” (1965), „Записи о људима” (1976), „Импresiје – виђења Херцег Новог” (1976), „Путовања” (1980).

Саставни дио Костићевог књижевног стваралаштва чини његов уређивачки рад у разним установама, листовима и часописима: Танјуг, Борба, Радио Београд, Политика, Младост (први посљератни часопис у нас), Књижевне новине, Савременик, Нова мисао.

Сви наведени подаци релевантни су за обликовање књижевног портрета Душана Костића.

Књижевни критичари и историчари и досад су исписивали пјесников портрет, а чиниће то и убудуће. Досад је у нашој периодици објављено на стотине библиографских јединица о Костићевим дјелима, о чему убједљиво свједочи исцрпна био-библиографија Душана Костића, коју је савјесно урадио Добрило Аранитовић.

Појавиле су се и књиге о Душану Костићу, а изузетно значајан подухват, сасвим примјерен значењима и значају пјесникова дјела, чини Зборник радова о Душану Костићу, 1990, издање ЦАНУ, какве Академија објављује о својим најугледнијим члановима.

О стваралачким дOMETИМА Костићевим свједоче, поред свега, и многобројне угледне награде које су нашем пјеснику додјељиване: Змајева, Награда АВНОЈ-а, Тринаестојулска, Горанова, Награда Црногорског удружења писаца да дјецу – за животно дјело, да истакнемо само најзначајније.

ИНСПИРАТИВНА ПОДРУЧЈА У ПОЕЗИЈИ ДУШАНА КОСТИЋА

У поезији Душана Костића неколико је отпрве видљивих инспиративних подручја:

- социјални миље очи Другог свјетског рата, у назначењима;
- борба, револуција, родољубље;
- природа најшире схваћена, и човјеково мјесто у њој;
- природа завичаја, у ужем смислу ријечи;
- човјек и природа, у шире схваћеном појму завичаја;
- Црна Гора и, унутар ње, најистуренији симболи који чине суштину лирске географије Костићеве: Ловћен, Комови, Проклетије, Виситор;
- разуђене љепоте морског приобаља са планинским масивима у залеђу;
- додирне тачке прошлог и садашњег, с наговјештајима могућег, будућег;
- љубав као природни и људски дар;
- усмјереност љубави ка људском добру, човјеку, природи, домовини, завичају, вољеној особи;
- печал и неспокој у спрези са друштвеним гигањима, потресима, изневјеравањима, неизвјесностима;
- савремени свијет у апокалиптичним визијама;
- диобе људске, народне;
- крупни потреси, друштвени;
- угрожавање и осипање народног бића;
- усложњавање и продубљивање општих и личних немира.

Итд.

Ови и овакви тематски изазови преплићу се и међусобно прожимају у Костићевој поезији. Некад ћемо се сусрести са њима у појединим Костићевим пјесмама које су нашле мјесто у многим изборима и антологијама, а чешће, и прегледније, у засебним пјесничким збиркама.

Шта је то што је посебно побуђивало стваралачку радозналост Душана Костића?

То су, како рекосмо, најприје пјесникове духовне везе са завичајем, са богатствима и љепотама природе; са изузетним националним вриједностима у историји и култури овог поднебља и овог народа, од које неке сежу у сфере универзалног, попримајући управо такво значење и важност.

Незаобилазно, и прије свега, остварује се интимистичка, продуховљена веза са Његошем, па са Ловћеном, „зараслим у симбол”; затим са Комовима, Проклетијама, Виситором – које, док бјеше заљубљен у далеке тишине своје, ништа није могло да помјери из средишта пјесникове љубави; па с Плавским језером, које је било и остало, како ћемо видјети, мјера љепоте за све.

У раној стваралачкој фази Костићевој, поготово у првим збиркама („Пјесме”, 1947. и „Земљи вољеној”, 1948), примјетна је, сасвим природно, младалачка понесеност, егзалтираност оним што су пјесник и његова брачка и стваралачка генерација могли сматрати, и сматрали су, великим достигнућем, досегнутим огромним напорима и хтјењима, усмјерењем и путем за који се рачунало да је један једини и једино могући („Поема о граду и љубави”, 1950).

Није било дуго, настају суочавања са другим и другачијим током ствари и појмова који ће довести до болних отржењења, па тако до непокоја. Све ће се то одазвати и у Костићевој поезији.

Непокоји су, дакле, почели давно, много прије но што се из дубине његова бића отело питање са којим се, не без резигнације и зловоље, али сигурно не малодушно, сучељавао: каква смо ми то генерација?!

Не трагајући за одговором, осјећајући да и не би могао да га пружи, као да је желио да бар донекле образложи суштину и безизгледност једног суморног питања, као и оног што из њега може да проистекне.

„Заметнули, још пред Други свјетски рат, неравноправан бој, обрнули против себе и полицију и љуте идеолошке противнике; претрпјели трауме рата, чуда и покорје претурили преко плећа, чинили и немогуће, јуришали на небо и, најзад, шта?! Ето какав пртљак човјек моје генерације носи у себи и на себи. Повио се под теретом, па се учини да не зна ни гдје је, ни куд би даље, ни шта са собом! Све је утопија, наши идеали утопија, а за невољу – ни у чем ослонца!”

Та врста непокоја кондензовано је дата, с набојем болне драматике и трагике, у пјесми „Час којег нисмо жељели”, посвећеној саборцу и сапатнику у стваралачком послу Михаилу Лалићу.

Ослушнимо!

Час којег нисмо жељели
 ни ти ни ја, нити ико наш.
 По беспућима тражили смо слободу,
 а она измицала са брда на брдо,
 газили смо толике воде, толике шуме
 а сад видимо пепелиште својих птица;
 час је којег нисмо прорицали
 нити претпостављали да овакав може бити,
 изгледали смо осунчани, а не овако мрачни;
 нашу су пјесму запечатали пуцњи
 и пустили да гледамо сопствене слапове крви
 како преко прага вапе низ улицу сломљену;

час је самоуништења, измишљања, клевете,
 час којег нисмо жељели ни ти ни ја
ни ико наш њод небом њрестѡрашеним, ево.

Иако, како видјесмо, притиснут тужним и ружним исходиштима злопаћења и борбе, те изневјеравањем младићких идеала, Душан Костић се повремено окрене за собом, присјети се како је пјевао о Зорњачи у коју је толико вјеровао („Па залуд сумња под стрејом кокодаче, / ја ћу из дима стићи у ведри мир алоје – / мене прати ход зорњаче / на скитничком путу мојем”), да би му се, потом, јавила заинађена мисао, упркос свему доживљеном, да ће зорњача опет, кад-тад, зрачити! И вратиће јој се пред сам крај живота у Зорњачи југа, кад је исписивао своју посљедњу збирку стихова. И обратиће јој се, упркос свему проживљеном, као „звјезди вјерној”, па макар морали да са њом „тугујемо/ као некад, у потаји,/ у негвама/ да пркосно другујемо”, али и да је „предјелом душе у себи потврђујемо ... да вјерујемо неутрнуто / у твој повратак међу препаћене људе / кад буде да буде”.

Дабоме, такву мисао покушавао је да искаже, поодавно, у својој поезији, са зрачком охрабрујуће наде, да би убрзо застао са сумњом, туробном запитаношћу: чему?!

У таквим тренуцима унутрашњих колебања и зебњи, пјесник и сам осјећа да су са таквим мислима и посусталом увјереношћу и његови стихови постајали другачији. „Као да су се увукли сами у себе” – каже – „постали кондензованији, лапидарнији, утихла распјеваност, па се и пјесма згрчила од горчине и бола, радости је све мање. Е, сад, ту смо гдје смо”.

Резигнирано закључује да ни он ни његови другови, и књижевни ствараоци и они из револуције, немају разлога за друкчија и ведрија промишљања; копне пред незнањем, нарочито кад су, послје четрдесет осме, „други вјетрови почели да дувају ... отпирујући нам идеале незнано куд, потирући нам борбу. Као да је нека сила хтјела и саму револуцију да укине”.

Не са завишћу, већ благо иронијски, рећи ће: „Благо оним људима који нису доживљавали драму губитка идеала, њихово, такорећи, програмско изневјеравање”. Тиме је, прије свега, указивао на сопствену, и не само своју, драму, и као борац и као стваралац.

ЊЕГОШ И ЛОВЋЕН – ИЗВОРИ СТАМЕНЕ ПЈЕСНИКОВЕ СИГУРНОСТИ

Душан Костић никад није, ни као човјек ни као стваралац, окретао поглед од људских недаћа и невоља, макар колико било болно суочавање са истинама, почесто горким.

А кад је пожелио да предахне, да своје творачко биће прожме ведријим промишљањима, окретао се оном што се такорећи само нудило оку: најузвишенијим симболима овога народа – Његошу и Ловћену.

Са естетичким, духовним и интелектуалним зрењем Костићевим, његова поетска кореспонденција са тим изузетним националним вриједностима, постајала је и поузданија, и садржајнија, и богатија.

У читавом циклусу пјесама посвећеним Његошу („Његош”, „Његош: бдијење”, – која је наишла на посебно одобравање Исидоре Секулић, вјероватно јер је погодила њен сензибилитет, њено осјећање Његоша, затим, „Ноћ скупља вијека”, У Напуљу, „Пријекор” и „Растанак”), Душан Костић је кореспондирао с Његошем као ствараоцем и државником, показао дубоко разумијевање духовне суштине и поетско-филозофског замаха великог пјесника. И више од тога: сродност с Његошевим пјесничким генијем, са Његошевим визијама сопственог народног бића и свијета, у најпунијем смислу ријечи.

Пјесме о Његошу написане су са строгом стваралачком одговорношћу. У њима налазимо склад мисаоности и мудрости, рекло би се, његошевског замаха, са строгом формалном дотјераношћу стиха. У овим пјесмама, као и у многобројним завичајним, у којима пуним плућима дише Црна Гора (види: избор „Црна Гора”, 1992, са Предговором проф. др Загорке Калезић, приређивачем књиге), остварен је висок умјетнички домет, стваралачки израз сасвим у дослуху с пјесничким генијем Његоша, сродност с његовим разуђеним творачким бићем.

Душан Костић је Његоша доживљавао као врло сложену појаву, мудра владара у малој и сиромашној Црној Гори, међу људима са високим осјећањем морала и правде; човјека који види и даље и више од осталих, по чувеној формули: „Ко на брдо ак’ и мало стоји, /више види но онај под брдом”. Даље, Костић Његоша види и осјећа као човјека, пјесника, филозофа високе етичности и патриотизма. Али, и као самотњака, чија самоћа је штрчала и у његово вријеме, и он сам у њој, свјестан трагичности, и своје сопствене и своје средине. Свјестан, каква трагика, и своје немоћи! А онда, упркос свему, непорецива поетска, умна и уопште људска супериорност!

Аутентична Костићева ријеч, дословце забиљежена: „Његош је за мене све”. С обзиром на такву суштину односа, слиједи ријеч неизбежна и природна: „Поглед на Ловћен, па ма како животна ситуација била неизвјесна и теобна, не да ми да паднем, да залутам и да се изгубим”.

Топло и искрено, чак њежно, звучи Костићево обраћање Ловћену:

Ловћене, премудри мој,
планино моја старино!
Гледам те из низине

и пијем сједину твоју
и пијем тамнину твоју –
планино, моја старино!

Са ових и оваквих извора, свеколика је чудесна снага Његоша, великог сабрата свих пјесника, како би о њему рекао маг поетске ријечи, и сам славодобитник Његошева имена, Стеван Раичковић.

О Костићу још један податак – о човјеку чврстог моралног става и чврстог промишљања свега што је извирало из његовог стваралачког бића.

Свјестан значења Његоша и свега његошевског, као и самосвојности историјског споменика какав је Ловћен, Душан Костић је, чим су Мештровићеве колонаде навијестиле сумрак Ловћена, међу првима устао у одбрану Његоша и ове Свете Планине. У полемичком чланку (Политика, 17.06. 1963), децидно је образложио свој став, штитио Његоша и његов аманет, као и планину коју је видио као „узвишену небеску локацију”, а којој се спремало вандалско и антицивизацијско ружење. А кад се показало да је све узалудно, из Костићевог стваралачког бића једноставно је морала да се изњедри његова „Молба”, са дирљивим обраћањем Ловћену:

Ловћене, остани гдје јеси,
и баш такав какав јеси –
молим ти се, Ловћене!

ЛИРСКА ГЕОГРАФИЈА КОСТИЋЕВА

Далеко сежу пјесникова сјећања из којих ће, касније, у зрелом стваралачком замаху, изнићи импресивна слика завичаја, са свом разуђеном, оплемењујућом и узнемирујућом љепотом природе, и не само ње, а што ће га довести до лирске географије, циклуса пјесама узбудљиве љепоте и смисла, са којима су смисаоно сродне оне које се условно могу подвести под појам географија душе, или географија братства.

Пјесник је још у доба дјетињства упио у себе импресивне слике завичајних предјела и понио их за сав живот. „Понекад бих хтио” – говорио је пјесник – „и да побјегнем од тих пејзажа, али им се враћам као нечем што је изнад нас, поред нас, што, такорећи, дише дахом земље. Тако је неизбјежно, и за свагда, успостављен присан и трајан однос између мене и природе. Од тога, мени је, некако, топло у души”.

Душану Костићу се мора вјеровати. Јер стицајем повољних за њ околности (друговање с друмовима уздуж и попречио и бивше нам и садашње домовине), пјесник је упознавао крајеве и људе, осјећајући их као своје, као оне из најужег завичаја. Стога су се неки истраживачи Костићевог ствара-

лаштва (Мирослав Ђуровић, Радомир Ивановић) противили сваком сужавању завичајних простора, без обзира на то је ли то Пећ и Плав са оближњим Проклетијама, или Медитеран гдје се коначно усидрио, или Црна Гора као цјелина. Завичајни простори, како их је сам пјесник видио, много су шири, самим тим историјски и културно знатно богатији. И дубоко је у праву Мирослав Ђуровић који у својој књизи „Лирски шапат свијету” каже: „Ловћен никада није заклонио Триглав и Романију, ни Сутјеска преплавила Саву; који заслијепљен љепотом Боке није остао слијеп за чари Македоније и Корчуле; Херцег Нови, у којем се усидрио, није му сметао да воли Београд своје младости. Модрозелени Лим није му сметао да буде заљубљен у зелену Сочу, ни Соча да воли мутни и широки Дунав”.

Но, слика завичаја, бар како га је Душан Костић схватао, не би била потпуна ако се не бисмо зауставили и на херцегновском дијелу пјесникова живота. Душан Костић, као толики ствараоци прије њега и заједно с њим, на свом богатом животном и стваралачком путу зауставио се у Херцег Новом, граду што „валове низ пучину броји”. Пјесникова многоструко богата природа нашла је овдје погодно тле да се поново разбокори и искаже у новом виду и изразу. Сам пјесник најбоље зна колико је стваралачких подстицаја потекло са овог тла, колико је било широко и богато инспиративно подручје везано управо за ово поднебље, гдје су се тако хармонично спојиле пјесникова стваралачка природа и природа краја, за коју је пјесник једном рекао да је „тако присна и неодрживо привлачна” да „очи које је једном понесу – понијеле су је за свагда”.

У запису „Низ Боку загледан”, из 1964, који ћемо наћи у Костићевој књизи Импресије – виђења Херцег Новог (1976), читаво је обиље надахнутих ријечи, о мору, о привлачности и љепоти краја, не мање привлачних од оних које су расуте у стиховима из збирке „Зрело море” (1981), на примјер.

Детаљ: за „море пред Херцег Новим” пјесник каже да је „највећа љепота овог краја под брдима и нема ничег што би му могло бити премац – чак и кад нам се учини право језеро да је!” Овдје језеро поприма значење атрибута у дословном смислу ријечи; бистрина и плавило Плавског језера појам су и мјера љепоте за све. Никакво чудо, наравно, кад се зна да је ту, „у подножју високих и стравичних Проклетија”, пјесник провео дјетињство, сусрео се са збиљама живота и са природом која се, „иако сурова... упила у око као чудесна љепота”.

Нешто од те „чудесне љепоте” налазио је у призору који се нудио пјесникову оку с терасе дома у Србиној 23, у Херцег Новом.

На тој тераси, гдје је остала дубока плетена фотеља, пјесник је проводио многе сате и дане одмора, са књигом или свеском у руци, на кољенима. Поглед би му, неизбјежно, одблудио к мору, према Игалу и Суто-

рини. Тај дио, оивичен с једне стране брдима, с друге оближњим густим, високим четинарима и другим приморским растињем подсјећао би га на Плавско језеро. Тада би, загледан у ту љепоту, видљиву на посебан начин само њему, дуго, дуго осматрао, примирен, задовољан, чак би и његова лула, иначе немирна, тада мировала.

Сасвим је вјероватно да се из такве загледаности, из задовољства и душевног спокоја, изњедрила пјесма „Плавско” из посљедње пјесникове збирке, са заталасаним осјећањима жеље да се вољеном језеру и његовој љепоти опет врати:

Може бити, може бити
да ћу једаред обрести себе опет
на обалама твојим,
језеро моје скромно,

ма и не знао на какве би га помисли сусрет са њим могао покренути, какве му ријечи измамити:

Може бити, исте оне
што сам ти их онда, као младац,
успаљен просипао.

С терасе пјесниковог дома, лијево, пуца видик ка густишу херцегновских кровова, па преко њих и чувене Канли куле ка морској пучини и Оштром рту на Превлаци.

Душан Костић је читавим својим бићем срастао са овим поднебљем. Пјесниково суштинско осјећање везаности за овај крај избија не само из прсте чињенице што је он ту провео читаве године, до самог окончања живота, већ из сваке изговорене и записане ријечи, поготово из мноштва надахнутих стихова који звуче као најљепша мелодија саткана из богатог сазвучја и сагласја тонова и боја, што га је, као ствараоца, учинило аутентичним лиричарем југа, заточеником југа, надахнутим пјесником мора и морских пејзажа (збирке: „Лирика југа”, 1977; „Зрело море”, 1981; па књига записа о Херцег Новом и његовим људима у: „Импресије – виђења Херцег Новог”, 1976).

Пјесниково дугогодишње окружење људима и природом овог краја зрачило је у оба правца отвореношћу, повјерењем и љубављу за свако људско добро. То је окрепљујуће дјеловало на пјесника, доприносило освјежењу и физичке и духовне снаге његове, онда кад се, под неумитним дјеловањем биолошких закона, могло претпоставити и очекивати да почну да се тање и посустају.

Суптилно је, и тачно, опажање пјесника Жарка Ђуровића да је „Костића просто препородио југ... Море је ту и свјетлост је ту. Али највише је душа присутна. Она прима и емитује све што се стапа са тим природним окружајем, обухватајући при том многе ствари са вртоглаве траке живота” (Жарко Ђуровић: „Пјесник природе и меланхолије” у: „Мостови”, Пљевља бр. 148-150, 1997, стр. 17).

Захваљујући таквим околностима, и не само њима, дабоме, Душан Костић је и могао да напише тако мудру поезију каква је ова из његове заоставштине. А исписивао ју је, све у Херцег Новом, сустигнут болешћу, у претпоследњој и последњој години живота, са теретом од осамдесет љета. Чињеница из сфере феноменологије.

РАЈКА, ПЈЕСНИКОВЕ ДЈЕЦЕ МАЈКА, СТУБ ДОМА – ТРАЈНА ПОЕТСКА ИНСПИРАЦИЈА КОСТИЋЕВА

Значајно мјесто у животу породице Костић, па тако и у пјесниковом стварању, имала је његова супруга, мајка његове три кћери (Соње, Весне и Маје) – Радмила Рајка Костић, рођена Микић, од оца Лазара, официра са Солунског фронта, родом из Пирота, и мајке Данице Поповић, са Цетиња.

„Стуб дома, у најпунијем и правом смислу ријечи” – говорио је пјесник.

Одмах након бурног ратног времена, Душан Костић је, без много размишљања, упловио у мирну луку брачног живота, са Рајком. Од тада, и он, а потом и дјеца, баш су се царски башкарили у окриљу њихове Рајке, надасве племените жене и мајке.

„А имала је златне руке” – опет ће пјесник. „Сву бригу о дјечи преузела је на себе, храбро и несебично, док сам ја, мало-помало, стицајем околности, постајао кућни гост. Не баш у дословном смислу ријечи, али – да сам се лагодно осјећао, јесам”.

Касније, настаће тужан тренутак, губитак вољене особе, кад ће се пјесник осјетити дужником. Остадох дужник:

никад, никад неће моћи
захвалност да замијени доброту твоју,
твоју оданост, твоје пријатељство, твоју
љубав, одрицања толика твоја
преко којих тако олако претрчавах
не увиђајући шта ми значиш,
сад тек видим колико на себе
ниси ни мислила. Остадох дужник
загрцнут непажњом својом.

(„Дужник”)

Слична расположења налазимо у циклусу „Палма у твојем врту” из збирке „Како ће се ово звати”. У пјесми „Толико са тобом”, као у „Дужнику” – кајање због негдашњих, повремених, шкртости у ријечима и њежностима. А у пјесми „Твоја сјенка” – непролазна туга због „ућутканог дома нашег”.

Збирку „Заборављени сњегови” (1958) пјесник је посветио Рајки. „С разлогом!” – говорио је, увјерен да у њој има истинску стваралачку потпору. Ако би јој, каткад, дао да прочита тек прекуцану пјесму (једино њој!), који пут би га изненадило њено упозорење на какав превид. Био је то свакад суд непретенциозног читаоца. Зато ју је и осјећао као неке врсте стваралачку потпору.

Тако је она, на неки начин, из прикрајка, била присутна у Костићевој поезији. Али је закорачила у њу и читавим својим бићем.

Најприје у пјесми Птице неспокоја (у: „Дневи између нас”, 1962), која је била знак једне пролазне кризе, што пјесник није скривао, јер, каже, „који пут живот се, и не питајући нас, искомпликује. А „Птице неспокоја” су ми једна од најспонтанијих и најдражих пјесама. Епистоларног карактера, просто се откинула једног јануара у Херцег Новом, кад још нисам ни помишљао да се у њему настаним”.

Нажалост, Рајка је била тужан повод за читаву једну збирку пјесама – „Тристија”, 1985.

„А могла је то бити” – рекох пјеснику у једном разговору – „Tristezza tutta la vita”.¹

„Баш тако” – вели.

Послије изненадне Рајкине смрти (1. фебруара 1985), у породицу Костића и у пјесникову душу банула је страховита празнина и очај. Тај дан, „кад зину на мене самоћа нечувена”, пјесник неће заборавити до краја живота. Убрзо, сав је био предат „ђутању и самоћи из које никуд”.

Не дам да улазиш у прошлост,
нећу да одустанем од твог присуства.
Празнина грдна
најједном између нас, између мене и тебе,
и кад се разиђе свијет, кад полако утихну све,
нађох се поново с тобом, лицем у лице, гле!

(„Празнина”)

У збирци „Почетак апокалипсе” (1993), пјесма „Последњи пут ти кажем”, посвећена је Рајки. Пјесма сама за себе довољно говори. Можда би

¹ Туга за читав живот.

ма и једна овлашна ријеч могла да наруши њен смисаони и емотивни склад. Стога, послушајмо је:

Свеједно ми је, ја ћу и даље
газити за твојим облаком

и кад си нијема за моје ријечи
ја ћу их шапутати,

уз твоју етеричност
и ја етеричан бивам.

Кроз сву тутњаву топова
мислићу на ону оазу нашу
која већ и није стварност.

Доста ми је
што знам да те мимоилазе одавно
понеко зло и понеко чудо

па чула ме или не
посљедњи пут ти кажем.

А у „Кошмару” (1995) – „Боли ме твоја одсутност” – опет Рајки, на десету годишњицу смрти:

Боли ме твоја одсутност.
Осјећам се као празна ријека,
низ моје корито
нема треперења више.

Наш чун је одавно потонуо
оне ноћи,
ти си отпловила у неповрат
дуго сам се освртао на хладном спруду.

Била је потоња ријеч. Залудно дозивање.
Ти си отпловила у неповрат.
И прије, и сад
боли ме твоја одсутност.

„Тристија” (1985) настала је одједном, у болном надахнућу, као што је и њен изазов био сав од згуснутог трагичног бола. Пјесник, нити је имао кад, ни снаге ни воље да збирку смишља и домишља, да дорађује и пре-рађује стихове. Као из једног комада, природно брушеног непролазном љубављу и болом, у три узастопна издања која су са дубоким саосјећањем дочекивали и читалачка публика и књижевна критика, „Тристија” је уз-расла у „споменик вољеној жени и оданом животном другу”, како је о њој рекао проф. др Владета Вуковић.

Иако се могло учинити да се већ самом овом књигом спонтано скло-пио један тематски круг, видјесмо да тако није, нити је могло бити.

Преко наведених двију пјесама („Посљедњи пут ти кажем” и „Боли ме твоја одсутност”), пјесник је зашао у претпоследњу и последњу годину свога живота, колико с неспокојима који су се из свеколиког окружења уливали у пјесниково биће ријући по свим лавиринтима душе, толико с мишљу, постојаном а болном, о вољеној особи, чији давни губитак никад није могао не да преболи, него ни да га ублажи.

Тако је пјесник, из „Тристије”, корак по корак, ишао ка Палми у твоме врту, циклусу од десет елегија, као да је у том врту, већ притиснут година-ма и болешћу, тражио и мјесто за себе.

Нашао га је 24. октобра 1997. године, у петак, у послијеподневним ча-совима. Сахрањен је на Новом гробљу у Београду, крај своје Рајке.

ОВО – СУШТИНСКА ОДРЕДНИЦА

Збирка пјесама „Како ће се ово звати” из заоставштине Душана Кости-ћа вуче коријен из неколико праваца. Све тематске цјелине, које су стале у шест циклуса, држе везу са збиркама пјесама из завршне фазе пјесникова стварања: „Архипелаг” (1978), „Чарнојевићи” (1989), „Позив на разговор” (1989), „Почетак апокалипсе” (1993), „Кошмар” (1995). Ове збирка, као и поједине пјесме које налазимо у нашој периодици из тога времена, носе у себи кошмарна стања и расположења која су сјенчила слике пјесниковог, и нашег, свијета, све чешће и све израженије суморног, готово суману-тог. Апокалиптичне слике и кошмарна расположења нагризали су теме-ље чврсто конституисаног свијета и интегритет времена прошлог и сада-шњег, којем је пјесник бивао спреман да подари себе без остатка, како је и чинио током свог немирног живота, почев од успламтјеле младости до трезвенијег промишљања зрелог доба, па, најзад, до оног незаобилазног дјеловања биолошких закона, кад су видно почеле да се круне и физичка и духовна снага пјесникова. Све то јесте изазивало ломове у души, коле-бања и ону узнемиреност и бригу коју бисмо, у свим сегментима, могли да

изједначимо са продуховљеном љубављу према земљи и народу. Безнађу, међутим, пјесник се опирао и посљедњом снагом, увјерен да је људско добро надмоћно и да ћемо, у крајњим исходима људске борбе, сагледати његово чисто хуманистичко обличје.

У „Триптиху о непогоди” (Политика, 1. 09. 1990), пјеснику се причула зла труба која нас позива на мржњу; осјећа непогоду у нама, која је „опакија од ове коју слушамо / док се са кровљем свађа, са дрвећем... / Она је пораз /једне наше долине давне и једног сна”; а за клевету ће рећи – „као да немамо снаге да (је) зауставимо / да јој пресијечемо ријеч свирепу, неваљалу ... / Нисмо ни запажали рађање њено / охоло презирали њено подземно гнојиво / па сад раме уз раме са њом/ као да је наша судбина”.

Али, по његошевској формули, „што год дође, ја сам му наредан”, пјесник унапријед успоставља у себи духовну равнотежу, извор нове снаге, тако неопходне и животу и стварању.

Кад је у питању људски и стваралачки профил Душана Костића, без колебања можемо да ставимо знак једнакости између живота и стварања, у најразуђенијем смислу појмова.

Двије пјесме из „Позива на разговор” (1989), можда као сасвим случајни узорци, потврђују малопређашњу тезу: Постанак пјесме наговјештава драматску стваралачку неизбјежност. „Нисам је тражио / а она се јави... / Грозничаво насрће / и никако ће да се отресем. / Као да је чекала / баш свој тренутак ватре / И доводи ме и заводи ме / за нејасну планину тамну / да заборавам све друго / све друго да заборавам”.

Ако би се и могло догодити да на основу оваквих и сличних стања и најдобронамјернији читалац покуша да пројектује некаква своја расположења и визије, пјесник се унапријед бранио и одбранио својом коначном ријечју, која је засула смирено лице („Коначна ријеч” у: „Позив на разговор”, 1989).

Током дуготрајног стваралачког процеса, притиснут многобројним непокојима који су извирали из саме сржи друштвених збивања и гихања, пјесник је све чешће морао да сврће поглед час на ово, час на оно, из не баш ружичасте наше свакодневице, као и из споја прошлог са садашњим.

Спонтано му се показна замјеница *ово* наметнула као суштинска одредница за *именовање* одређених друштвених појава, збивања, догађања, нарушених односа међу људима и народима, потреса, невоља и чега све не, чему смо и сами свједочили и што нас је, у дужем периоду, сапињало са свих страна као свеколики јад, патња, трпљење, неизвјесност, или као сасвим извјесно страдање људско, народно.

Шта још може да подразумијева, да садржи *ово*?

На суштинско питање – како ће се *ово* звати – садржаном на ударном мјесту пјесме по којој је читава збирка насловљена, пјесник „нит је себи

одговорио нити тражио одговор”. Ипак је пружио нека основна назначења ове битне одреднице: „Затроване пакости, црnilо наше, / доста *овоѝа* што се дешавало око нас, а богме и у нама /а богме и у нама.” То је, затим, „до неба натмурен вијек”, кроз који, авај, гмижемо „са свакојаким ранама / које тутње одсвукуд” („Забринутн”).

Пјесник, макар колико болно, отворена погледа прониче у ћорсокаке у којима „и сами бивамо / ћорави и глуви”. Назре, потом, „короне прстен на другом крају тунела, /са наше усне просине осмјех макар краткотрајни.” Нешто као зрачак наде. Па опет питање: „Кад ће и докле ће све ово / и како, најзад?!”

Међутим, суочење са туробном запитаношћу пјесник је доживио и у ранијим својим збиркама, самим тим и са могућим одговорима на подразумијевајућа питања.

У „Отапању лудила”, на примјер, из 1987. године, пошто ће се најприје децидно изјаснити „не вјерује (м) да је до *овоѝа* морало доћи”, а не могавши да избегне брижна питања, пјесник ће понудити неколико могућих садржаја одреднице *ово*: „Отапање лудила”; „заборав порука одавно положених, сасушене крви / којом на нас замахује историја. / Садили смо јаблане дуж пута, / а ево трње, а ево коприва заразно љута, ево бурјан / како и зашто дуж нашег пута, / како и зашто?”

Ово је, дакле, све што се пружа пред нашим очима, што доживљујемо, болујемо, што нисмо очекивали ни могли замислити да може бити, а ето, догодило се и догађа се опште зло.

У пјеснику снажних емотивних набоја све то се чак утростручавало: мука, у дословном смислу ријечи, као немир људски и изазов стваралачки; као болна, обеспокојавајућа суштина не само пјесниковог творачког већ и националног бића.

У *овом* су коријени метежа који ће се догодити и у пјесниковом стваралачком бићу и у самој сржи бића народног, са готово несагледивим исходиштима; таласања која ће обеспокојити долове и брда завичајна, уздрмати дуго грађене темеље друштвене, замрсити у неразмрсив чвор односе људске, комшијске, политичке, националне, свакакве.

Повремено се, и доста често, као противност, а ипак као смисаона, значењска сродност овом уплиће и оно као именовање нечег што је било па прошло, а опет је ту, као горка истина.

А вољели бисмо силно, вољели са дна
да се штошта зажари од онога.

(„Балада о бријегу”)

Ово и оно, појмовно и суштински, у оштрој су дистинкцији као два потпуно противстављена свијета. Њихову различитост наглашава и доста честа употреба показних замјеница овако, онако (за начин) и овакав, онакав (за каквоћу).

Ово и оно, у разноврсним поетским контекстима, налазимо у ранијим Костићевим збиркама, а у изобиљу у збирци из заоставштине „Како ће се ово звати”. Већ у наслову, у носећем члану синтагме, сугерише се суштинско, чак би се рекло судбинско питање, из којег ће потећи непокоји. Не одједном, не изненада, али неумитно, неизбјежно, из збирке у збирку, до ове посљедње.

Пјесник се сучелице окреће истини, каква је – таква је, не без горчине, али не и без наде, увијек кадар да се истини унесе у лице и каже је и у своје име и у име добромислећих и добронамјерних људи.

Дајте да и ми проговоримо,
земљо, хиљаду облака ти љубим!

(„Као планина”, 1988)

У овом кликтају, интониран је одиста узбуђујући интимитет, дирљиво, топло, искрено обраћање земљи (и њеним људима, дакако), што још више наглашава подразумијевајућу забринутост, читаву скалу осјећања, која се, готово у подједнакој мјери сјенче и тугом и надом, чему је блиска његошевска формула: чаша жучи – чашу меда.

„На ово се нисмо договорили...” – упозорава са питањем као планина.

Одатле, из тог многосмисленог *ово* потичу многи пјесникови непокоји.

Сурово стварна, апокалиптична слика кондезовано је дата у пјесми збирке „Кошмар” (1995):

А у пјесми „Међу нежељеним брдима”, још из 1988, појам *ово* изједначен је са предјелом смутним, са тмином.

Одавде, преко врлети и избочина, па, ипак, по правом творачком усмјерењу, ка својој посљедњој збирци „Како ће се ово звати”.

У истоименој пјесми, челној и у тако насловљеном циклусу и у читавој збирци, отпрве наилазимо на наговјештаје оног што се дуго таложило у пјесниковом људском и творачком бићу.

Откуда, на измаку живота, присјећање на ово? И оно, такође?

Разлог је једноставан: са пјесниковим животним и творачким зрењем, снажила се његова поезија, а у њој – све израженија бивала људска и стваралачка спремност за сучељавања и са најгорчим истинама. Ваљало је издржати изузетан и људски и стваралачки напор. Пјесник је досје-

дан себи и свом „вјерују” издржао. Захваљујући томе, ево књиге која је истовремено и висок умјетнички досег и свјсдочанство личне и опште народне драме,

Но, да ослушнемо.

Из свијета гдје „звијери питомије су од људи”
откида се вапај пјесников:
Шта било да било.
Само измаћи од овога!

(„Паника друма”)

Значи ли то
и ово што гледамо...

(„Пустолина”)

Овај вијек, ево нам излази из крви – одјек је злокобног питања до којег ће пјесник доћи – докле ће ово овако? („Измак вијека”).

А у „Позиву на разговор” (1989), пјесник се обраћа читаоцу и моли да не пређе олако преко његових стихова, јер би га можда могла преварити њихова обичност, нешто на шта се навикао.

Занемари прву поруку пјесме
него се врати, потражи још једном
шта се под огледалом крије
и шта ти из пећине, из дубине,
неочекивано дошаптава
мој прави извор
намјерно затрпаван лишћем.
Тада, тек тада – надам се –
зачећемо друкчији разговор
и друкчију повести причу.

Тешко суочење са истином – да су „варвари околo, варвари у нама”, у истој мјери болно као и питање које из тог суочења и потраге „за човјеком кротким” проистиче: „Хоћеш ли га пронаћи?”

Веома потресно дјелује пјесма „Смрзнута пирамида” из истоименог циклуса. Опет суочење са собом, са прошлим и неповратним, некакво свођење рачуна, коначног животног биланса. Нашавши се на „поразном пољу”, одакле види како се и „кад се отварао живот несхватљив, загонетан”, пјесник ће уздахнути, скоро јаукнути:

Ја сам губилиште пјесама давних,
смрзнута пирамида многих сломљених снова...

Све видио, доживио
доста од овога што нисам нипошто хтио.

У тренутку посусталости, пјесник ће се обратити Вероники, „оној која је пружила мараму Христу да обрише лице обливено крвљу”.

„Свима нама потребна је твоја марама” – рећи ће – „и бљесак самилости и доброте”. „По нама ору мржње свакојаке”. Отуд, молба Вероники, племенитом човјеку, да помогне „да дођемо к себи, лакше да нам буде /у овом посрнулом свијету”.

Овдје, елементи су за обликовање психолошког, или психонеуротског, или, чак, психопатолошког портрета епохе. Привилегија и моћ само изузетних стваралаца, какав је био у зрелим годинама, па на измаку живота, наш пјесник Душан Костић.

У „посрнулом свијету” разлози су за личне, најличније немире, збуњујуће, који ће изнудити невољну пјесникову ријеч – како ни сам не може да вјерује како је „наједном толико сам”.

Лична драма можда долази до врхунца у пјесми „Најезда ћутања”. Пјесник, као у пјесми „Неизбјежна”, суочава се са сасвим извјесним крајем, са коначношћу, али трагика се продубљује тим више што пјесник, усамљен, осјећа како се полако, из дана у дан, „изједначава (м) са стварима у соби”.

Као да личимо једно на друго, већ и не смета
и не смета ово и оно међу нама ...

Године заједништва нагнале нас на опште мирење
и на неминовну судбину све мрачнијег ћутања,

свјесни, обострано, нашег стања и похабаности,
пролазности.

„Нешто ме прави олупином, господе боже!” – отеће се, потом, из дубине пјесникова бића.

Невоља невољу сустиже. Некад је то општа пустош, некад губитак идеала, а некад бол услед губитка драгог, вољеног бића, пријатеља, као у пјесми „Једно дрво у нашем дрвореду мање”. „Сад мога пријатеља сахрањују, а ја не могу на укоп”.

Пред очима слика, предвидљива и видљива као и сопствена извјесност, зачињена „разрованом илузијом”, опет се везује за *ово*, које се без *довиђења* догодило, али неизбјежно – „уз нечујну експлозију бола”. Ипак, пјесник нађе снаге да, макар на кратко, а с прикривеном надом, окрене главу од ружне извјесности, јер „има још ствари за разну радозналост”. „Стога окренем леђа размишљању о крају / и свему што опомиње на по-сљедњи шапат и друм”.

(„Колико још”)

Вјетар, дажд, самоћа („у овој беспримјерној самоћи / само ја чујем шаптање њено” у: „Само ја”), сатјерали су пјесника „у глуви квадрат собе / по којој ствари / куњају свака за себе”. Атмосфера стиснута, засвођена свим и свачим, а што му не да да помисли „на засунчане предјеле, / расту-рене и далеке, / далеко од *овоја*”.

(„Далеки предјели”)

И кад се небо натушти, кад из себе проспе дажд, кад почне да „истре-са тамну љутину своју” – контрастна слика минулог: „Било је јутро пуно неког спокоја, /затим обећавајуће вече у ком си / могао да премјериш сјај свакој звијезди”. Слиједи снажан визуелни утисак, који скоро безнадно одјекне у узвику:

А ово сада,
боже мој, ово сада! ...

Како се дало видјети из овог летимичног прегледа поезије Душана Костића са строго задатом темом, *ово* и *оно* су строго дистингвирани појмови којим се именују два супротстављена свијета: *оно*, давнопрошло, пуно идеала и борбе, чему је жртвовано све: младост, љепота, готово и сам живот; *ово* што је требало да држи и држало везу са *оним*, да би, мало-помало, и доста брзо, везе биле покидане, пресјечен сваки континуитет.

Обична животна ситуација: на окупу, пјесник, његови ратни другари, пуковници у пензији, не више ни у резерви. Међу њима, по годинама нешто млађи, њихов саговорник.

Евокације прошлости у развезаној причи, пуној носталгичних тонова. И смркавање у души кад поглед сврне на *ово*.

Њихов саговорник убада у најосјетљивија мјеста. На тренутак, ипак застаје пред оним тежишним, круцијалним питањем које ће свакако изрећи. Начас, промине му бићем тегобно осјећање које мами Костићева пјесма „Погана ријеч”:

Не питај га гдје је и како,
не питај га нипошто,
не питај га, аманати.

Зашто да сад отвара мутан
прозор, пећину мутну...

Што да му на уста
покрећеш погану ријеч?

Ипак, окреће им се, посебно пјеснику, око у око, пита:

„Да сте знали да ће *оно* изаћи на *ово*, да ће се све извргнути у *ово*, бисте ли кренули, онда, кроз врлети и безизлазе?

Одговарају редом, један по један.

Први, пуковник: „Да ми оца очинскога, ако бих!”

Други, инвалид: „Не, вала, ни ја; прстом не бих мрднуо!”

Трећи, опет пуковник: „Не вриједи трошити ријечи!” – одмахује руком, као да се од нечега брани.

„А ти, шта кажеш, Душане?” – унио му се у само око саговорник. „Шта је од *оној* остало? Шта је од *свеја* остало?”

„Мучно питање, до зла бога!” – врпољи се пјесник, премеће лулу преко усана – „Али, нема се куд. Ни камен на камему! Ето шта!”.

„А, да ли би, Душане, – немилосрдан је саговорник – последије свих сазнања и у суочењу са овим, а по истеку и неповратном губитку оног, да ли би, данас, потписао ону много хваљену и толико пута прештамповану пјесму „Док збори Гито”?

„Потписао сам је 1952. године” – одговара суво, без објашњења.

И саговорник увлачи главу у рамена, неће више да му (им) стаје на муку.

ДА ЗАКЉУЧИМО

Поезија из заоставштине Душана Костића „Како ће се ово звати” зрело је промишљање једног у знатној мјери суманутог и суновраћеног свијета и времена; болно трагично понирање у његову анатомију. Слика до слике загрцнутих боја, које сугестивна пјесникова ријеч ипак успијева да покрене из статичности и да их ускомеша, пружају обиље могућности за обликовање портрета наше епохе.

Отворено питање, поготово за будуће истраживаче Костићевог дјела, његове поезије и поетике: да ли је свједок епохе био истовремено и саучесник?!

Болно, а утјешно за самог пјесника, као и за његове поштоваоце: став према животу, а то ће рећи свој постојан стваралачки наум, своју поетику, пјесник је темељио не на трагању за каквом год испразном утјехом, већ на суровим суочењима са животним трагичним збивањима и истинама.

Стваралачки и морални домет, достојан поштовања.